

УДК 159.922.8-056.49

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Коць М.О., к. психол. н.,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Онопченко І.В., магістрант
факультету психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовані психологічні особливості делінквентної поведінки у підлітковому віці та здійснено їх емпіричне дослідження. Визначено основні психологічні захисти осіб з делінквентністю та особливості регуляції їхньої поведінки.

Ключові слова: підліток, делінквентна поведінка, регуляція поведінки, психологічний захист.

В статье проанализированы психологические особенности делинквентного поведения в подростковом возрасте и осуществлено их эмпирическое исследование. Определены основные психологические защиты лиц с делинквентностью и особенности регуляции их поведения.

Ключевые слова: подросток, делинквентное поведение, регуляция поведения, психологическая защита.

Kots M.O., Onopchenko I.V. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ADOLESCENTS DELINQUENT BEHAVIOR

The article analyzes the psychological characteristics of delinquent behavior in adolescence and carried out their empirical study. The basic psychological protection of persons with delinquency and especially the regulation of their behavior.

Key words: adolescent, delinquent behavior, behavior regulation, psychological protection.

Постановка проблеми. Зростання делінквентної поведінки неповнолітніх осіб є однією з головних проблем, що висунуло сьогодні перед психологами, педагогами, юристами. Це викликає особливу стурбованість, адже від цього залежить, наскільки успішно буде розвиватись наше суспільство.

Делінквентна поведінка підлітків є специфічним відображенням кризи, в якій перебуває українське суспільство, де процеси соціалізації зазнають значних деформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протиправної поведінки неповнолітніх, її детермінанти, засобів діагностики та корекції завжди перебуває у полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників (Л. Берковітц, Дж. Боулбі, Н. Вайзман, Я. Гошовський, Л. Казміренко, Р. Кассенбаум, І. Кон, В. Кондратенко, М. Костицький, А. Лічко, С. Максименко, Н. Максимова, І. Мудрак, Д. Райт, А. Реан, К. Савонько, С. Тарарухін, Д. Фельдштейн, В. Татенко та ін.). Учені розглядають науково-теоретичні засади вивчення делінквентної поведінки неповнолітніх, психологічні особливості тривожності депривованих підлітків в умовах пенітенціарного закладу, шляхи і засоби запобігання правопорушенням, можливості психологічної корекції делінквентності тощо. Проте на сьогодні гострою пробле-

мою залишається визначення умов та чинників, що викликають делінквентність, та дослідження психологічних особливостей осіб підліткового віку із делінквентною поведінкою.

Істотну роль у виникненні делінквентної поведінки відіграє мікросоціальна ситуація: асоціальне і антисоціальне оточення (алкоголізм батьків, асоціальна і антисоціальна родина або компанія); бездоглядність; багатодітна і неповна сім'я; внутрішньосімейні конфлікти; хронічні конфлікти зі значущими іншими.

Існують такі мікросоціальні фактори, що викликають делінквентність [1; 2]: фрустрація дитячої потреби в турботі і прихильності з боку батьків; фізична чи психологічна жорстокість або культ сили в сім'ї; гостра травма; потурання дитині у виконанні всіх її бажань; недостатня вимогливість батьків, їх нездатність висувати послідовно зростаючі вимоги до дитини або домагатися їх виконання; небажані особистісні особливості батьків; засвоєння дитиною через наслідки в сім'ї або в групі делінквентних цінностей (явних чи прихованих) тощо.

Вирішальну роль антисоціальної спрямованості особистості у становленні делінквентної поведінки відіграє специфіка мотивації, яка виступає безпосередньою причиною протиправної поведінки [3]. Ок-

рім протиправної мотивації, у більшості кримінальних підлітків, як хлопців, так і дівчат, наявне негативне ставлення до школи та однокласників, з якими вони якщо і спілкуються, то більше негативно, ніж позитивно; ненависть до відмінників; негативна установка до інших людей, їх честі і гідності. Для підлітків з асоціальною та антисоціальною поведінкою характерно відчуження від загальноприйнятих правил соціального інституту, відторгнення від позитивних соціальних цінностей. Їм не важко для досягнення власної мети вдарити незнайому людину, причому це виражено як у юнаків, так і у дівчат [4].

Особливості деформації низки суттєвих для розвитку особистості в підлітковому віці психологічних характеристик, обумовлених відхиленнями характерологічних особливостей особистості та дисгармонійністю розвитку характеру, розглядаються у дослідженнях А. Лічко [5]. Учений зафіксував такі параметри розвитку особистості підлітків з поведінкою, що відхиляється: ставлення до майбутнього є вкрай невизначеним, аж до відсутності змістової орієнтації; майбутнє виступає як пряме відображення примітивних бажань сьогодення; загальнолюдські цінності найчастіше відкидаються; відсутній інтерес до навчання і пізнання.

Отже, психологічні особливості делінквентної особистості вказують на прагнення до порушення правил, бажання піднести себе у вигідному світлі, егоїзм, жорстокість, аморальність, низькі культурні цінності, відсутність моралі, розуміння протиправності своїх дій. Такі особливості потребують пильної уваги щодо їх перебігу саме у підлітковому віці – віці найбільш сенситивному до проявів делінквентності.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в емпіричному дослідженні психологічних особливостей делінквентної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. До емпіричного дослідження були залучені підлітки, які відбувають покарання за тяжкі або особливо тяжкі злочини. Вибір досліджуваних становила 21 особу.

У ході дослідження використовувалися такі опитувальники, як «Індекс життєвого стилю» (ІЖС) та Фрайбурський багатofакторний опитувальник (FPI) [6].

Так, опитувальник призначений для діагностики механізмів психологічного захисту «Я». З його допомогою ми мали можливість виміряти рівень напруження восьми видів захисних механізмів, таких як витіснення, заперечення, заміщення, компенсація, реактивне утворення, проекція, інте-

лектуалізація (раціоналізація) і регресія. За допомогою опитувальника ми також дослідили рівень напруженості восьми основних психологічних захистів, вивчили ієрархію системи психологічного захисту і оцінили загальну напруженість всіх вимірюваних захистів (ОНЗ), тобто середнє арифметичне з усіх вимірювань.

Ми підраховали найбільш високий індекс напруженості кожного з захистів у респондентів однорідної групи, визначили наявність або відсутність кореляції між напруженістю окремих захистів і ОНЗ.

Опитувальник FPI (форма В) створений переважно для прикладних досліджень з урахуванням досвіду побудови та застосування таких широко відомих опитувальників, як 16PF, MMPI, EPI тощо. Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу і відображають сукупність взаємопов'язаних факторів.

Вибір опитувальника FPI у нашому дослідженні обумовлений його значущістю у процесі соціальної, професійної адаптації та регуляції поведінки особистості.

Так, за допомогою методики «ІЖС» нами було виявлено, що 90% досліджуваних користуються психологічним захистом інтелектуалізації, 80% із загальної кількості використовують заперечення, а 70% – реактивні утворення та подавлення. Найменш актуальним є психологічний захист компенсації (30%) (рис. 1).

Отже, за результатами цієї методики для підлітків із делінквентною поведінкою можна зробити висновок, що їх основні психологічні захисти спрямовані на виправдання злочинів, які вони скоїли. Інтелектуалізація є провідним психологічним захистом, що свідчить про те, що злочинці намагаються логічно обґрунтувати причини своїх дій, ігноруючи при цьому емоційну складову. Вони шукають у своїх діях логічне підґрунтя, намагаються пояснити ситуацію розумом, ігноруючи емоційні аспекти.

Інтелектуалізація може призвести до психологічного напруження, розладів сну, постійного почуття втоми від розумових зусиль. Однак, це один із конструктивних механізмів захисту, що применшує негативний вплив високого напруження цього механізму у підлітків, котрі перебувають у місцях позбавлення волі.

Заперечення та подавлення спрямовані насамперед на позбавлення усвідомленості травматичного впливу, мук сумління та емоційних страждань стосовно власних дій і переживань.

Досліджувані, відгороджуючи себе від негативних переживань, не усвідомлюють свої справжні почуття, а лише поглиблю-

ють проблеми, породжуючи внутрішні конфлікти, котрі з часом можуть перерости у невроз.

Механізм реактивних утворень свідчить про те, що свої незаконні дії підлітки намагаються виправдати протилежними мотивами, тобто пояснюють свої вчинки з позиції, яка б виставила їх у кращому світлі. Вони схильні маскувати свої справжні почуття та ставлення, прикриваючи їх протилежною поведінкою та пояснюючи несправжніми прагненнями.

Напруженість психологічних захистів знаходиться у нормі (рис. 2), однак це залежить від кожного конкретного досліджуваного, оскільки у декотрих із них немає внутрішніх невирішених конфліктів, котрі б могли впливати на напруженість захистів, а у інших спостерігаються такі проблеми, які призводять до високого напруження захистів. Однак, загальна тенденція показує рівень напруги, який не покидає меж норми.

Це може пояснюватися відсутністю нових негативних стресогених чинників, які могли б впливати на досліджуваних. Вони більшою мірою спрямовані на переживання теперішніх проблем та невдач, ніж на

загостренні уваги на можливих негативних подіях, які ще можуть трапитися. За відсутністю постійного джерела негативного впливу, напруження психологічних захистів не є максимальним та не виходить за межі встановленої норми.

У таблиці 1 представлені стандартні бали, отримані за методикою «FPI». Досліджувані демонструють високий рівень невротичності, спонтанної агресивності, дратівливості, депресивності та реактивної агресивності. Показники врівноваженості різняться від досліджуваного до досліджуваного, однак в цілому вони є високими. Виявлено середній, наблизений до низького рівень комунікабельності, притому, що у більшості досліджуваних високий рівень відкритості та екстравертований тип особистості. Змішаними є показники за шкалою маскулінності – фемінності: всі учасники дослідження демонструють маскулінні риси, однак, вони різняться між собою інтенсивністю прояву.

Рівень невротичності підлітків із делінквентною поведінкою є вищим середнього. Це свідчить про те, що у них спостерігаються висока тривожність, збудливість

Таблиця 1

Результати дослідження регуляції поведінки за допомогою Фрайбурського багатофакторного опитувальника (FPI)

№	Шкали					
	Невротичність	Спонтанна агресивність	Депресивність	Дратівливість	Комунікабельність	Врівноваженість
1	5	9	6	7	4	8
2	6	5	4	4	5	8
3	4	5	4	9	4	8
4	4	7	4	7	4	3
5	8	5	7	7	5	5
6	7	9	6	6	5	2
7	7	8	8	8	5	8
8	9	9	8	9	4	9
9	5	7	7	8	3	5
10	5	4	6	3	2	8
№	Шкали					
	Реактивна агресивність	Сором'язливість	Відкритість	Екстраверсія – інтроверсія	Емоційна лабільність	Маскулінність – фемінність
1	6	6	8	6	7	5
2	5	5	5	6	4	5
3	4	7	5	8	4	5
4	9	1	8	6	5	8
5	8	6	6	4	8	8
6	9	6	6	4	5	5
7	9	7	9	6	8	6
8	8	9	8	9	7	5
9	6	7	6	7	6	5
10	6	6	2	6	7	5

у поєднанні зі швидкою виснаженістю. Це призводить до зниження порогів збудливості, підвищеної чутливості, внаслідок чого навіть неіснуючі чи примарні подразники легко викликають спалахи роздратування і збудження.

У досліджуваних виявлено високий загальний рівень спонтанної агресивності, що вказує на соціальну конформність, помірний самоконтроль та імпульсивність. На нашу думку, це пов'язано з недостатньою соціалізацією потягів делінквентів, невмінням або небажанням стримувати або відтягувати задоволення своїх бажань.

У осіб із делінквентною поведінкою сильно виражено потяг до гострих афектних переживань, за відсутності яких у них настає почуття нудьги. Потреба в стимуляції і збуджуючих ситуаціях робить для них нестерпним будь-яке очікування задоволення своїх потреб. Вони прагнуть задовольнити свої

бажання відразу ж, серйозно не замислюючись про наслідки своїх вчинків, діють імпульсивно і непродумано. Делінквенти не вчаться на своєму негативному досвіді, у них багаторазово виникають труднощі одного і того ж характеру.

Високі оцінки за шкалою «депресивність» характерні для осіб зі зниженим настроєм. Підлітки-делінквенти занурені у власні переживання, вони викликають неприязнь, роздратування у оточуючих. Оточуючі їх можуть вважати зарозумілими, недоступними та уникати з ними спілкування.

Особливо чутливі вони до інтелектуального навантаження. Від них важко домогтися тривалої інтелектуальної напруги, про що свідчить те, що підліткам було складно проходити дослідження за двома опитувальниками. Швидко втомлюючись, вони втрачають довільність управління психічними процесами, скаржаться на загальне

відчуття тяжкості, ліні, порожнечі в голові, що призводить до загальної загальмованості.

За даними шкали дратівливості, можна спостерігати високий фон дратівливості практично у всіх досліджуваних. Це свідчить про погану саморегуляцію психічних станів, делінквенти часто не здатні до роботи, що вимагає свідомої напруги, високого рівня контролю за своїми діями, вольових зусиль, концентрації, зібраності. Ситуації з високим ступенем невизначеності вони переносять погано, розцінюючи їх як ті, які важко подолати. Делінквенти легко губляться, впадають у відчай. Гостро переживаючи свій неуспіх, можуть поряд з аутоагресивними реакціями демонструвати ворожість стосовно оточуючих. Конфліктна поведінка, як правило, обирається формою захисту від переживань, що травмують особистість. Риси демонстративності поєднуються із прагненням до виходу з кола широких соціальних контактів.

Делінквенти схильні до нестійкості, ухиляються від виконання своїх обов'язків, ігнорують загальноновизнані правила, не докладають зусиль до дотримання суспільних вимог і культурних норм, зневажливо ставляться до

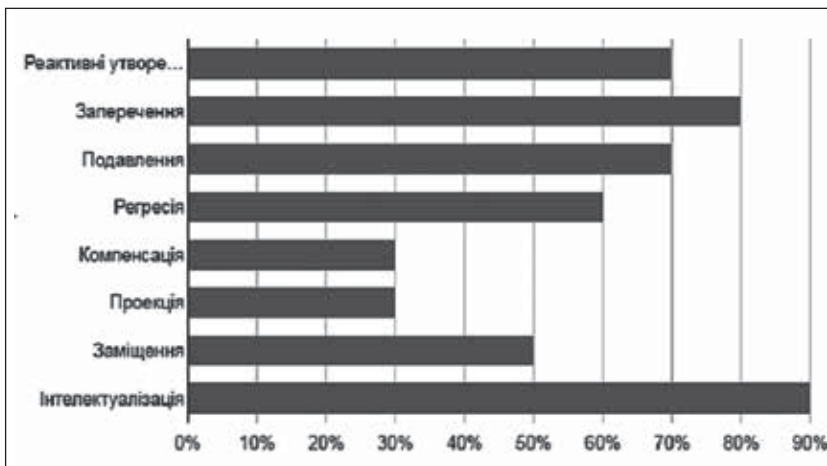

Рис. 1. Відсоткове співвідношення видів психологічного захисту серед підлітків, котрі перебувають у місцях позбавлення волі

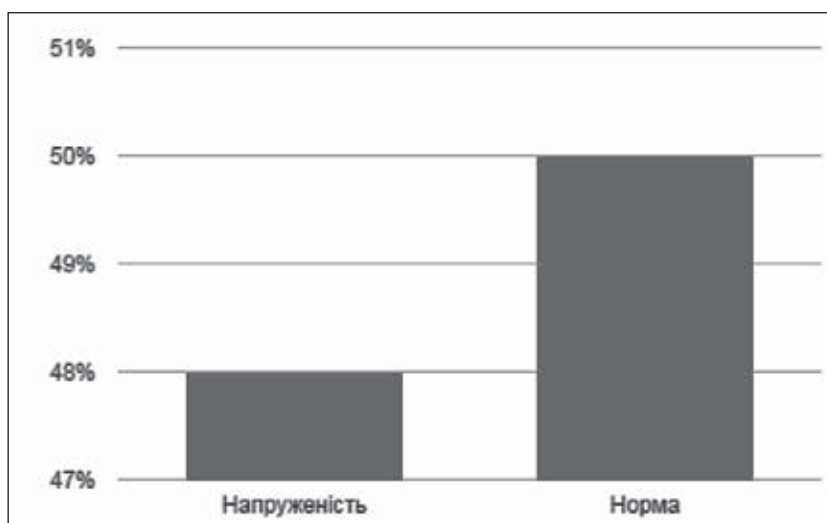

Рис. 2. Гістограма напруженості механізмів захисту підлітків, котрі перебувають у місцях позбавлення волі

моральних цінностей, заради власної вигоди здатні на нечесність і брехню.

За результатами дослідження, виявлено низький рівень комунікабельності делінквентів. Це свідчить про такі їхні риси, як холодність та формальність у міжособистісних стосунках. Вони уникають близькості, життям інших не цікавляться, підтримують лише зовнішні форми стосунків.

У делінквентів поруч із високою дратівливістю та агресивністю наявні здебільшого високі показники врівноваженості. Цей результат може бути лише виявом прагнення справити враження врівноваженої людини, готової слідувати правилам та нормам суспільства, що вписується в профіль особистості особи із делінквентною поведінкою. Делінквенти вважають себе законослухняними та можуть легко ігнорувати свою протиправну поведінку виправдовуючи її різними способами для того, щоб не продемонструвати себе з гіршої сторони. Отже, делінквенти прагнуть до того, щоб справляти позитивне враження на оточуючих, приховуючи свої недоліки та агресивність.

Виявлений високий рівень реактивної агресивності, є свідченням моральної неповноцінності, відсутністю вищих соціальних почуттів у делінквентів. Почуття гордості, обов'язку, любові, сорому тощо – це порожні слова для делінквентів. Вони байдужі до похвали і покарання, нехтують обов'язками і морально-етичними нормами.

Попри бурхливі афекти при виникненні бажань, бажання делінквентів є нестійкими. Раніше готові на все для задоволення своєї пристрасті, вони можуть раптом стати холодними або жорстокими. Їм приносить особливе задоволення демонструвати свою владу, змушувати страждати близьких людей, розташування яких вони ще зовсім недавно так посилено домагалися.

Крайній егоїзм і себелюбство визначають всі їхні вчинки і поведінку. Щоб задовольнити свої власні бажання та честолюбство, вони готові витратити багато сил і енергії, але не вважають за необхідне виконувати свої зобов'язання перед іншими людьми.

Високі бали за шкалою сором'язливості вказують на нерішучість і невпевненість у собі. Це означає, що делінквенти мають схильність уникати ризикованих ситуацій, несподівані події зустрічають із занепокоєнням, від будь-яких змін чекають тільки неприємностей. Однак це може не проявлятися у житті, а існувати лише у фантазіях делінквентів.

У спілкуванні делінквенти можуть бути сором'язливими, скутими, намагатися не

виділятися, перебувати в тіні й ні в що не втручатися. Великих компаній уникають, надають перевагу вузькому колу старих, перевірених друзів.

Результати за шкалою відкритості вказують на те, що більшість досліджуваних адекватно зреагували на процес дослідження й адекватно відповідали на запитання. Близько 40% досліджуваних прагнули показати себе дуже відкритими, готовими йти на контакт особистостями. Лише один досліджуваний проявив свою закритість, що може свідчити про його небажання проходити опитувальник.

Більшість підлітків-делінквентів є екстравертами. Тобто вони активні, честолюбні, прагнуть до суспільного визнання, лідерства, не соромляться, коли на них звертають увагу, не відчують труднощів у спілкуванні і в встановленні контактів, охоче беруть на себе лідерські ролі у взаєминах з оточуючими.

У загальному результаті показники емоційної лабільності у делінквентів знаходяться на середньому рівні. Делінквенти із високими оцінками за цією шкалою можуть знаходитися у стані дезадаптації, тривожності, не відчувати контролю над своїми бажаннями та потягами. Делінквенти із низькими оцінками за цією шкалою не схильні до фантазій, мислять доросло та адекватно, у своїй поведінці вони керуються значимими для них цінностями, матеріалізмом, без особистої вигоди нічого не роблять.

Водночас у делінквентів не має чіткої акцентуації на фемінності чи маскулінності. Чоловічі риси та жіночі виражені однаковою мірою.

Висновки з проведеного дослідження. Визначено існування гострої деформації ціннісних орієнтацій підлітків та розширення впливу дій специфічних культур, цінностей і принципів поведінки, що впливають на підліткові субкультури кримінального середовища.

У підлітків з делінквентною поведінкою, що перебувають у місцях позбавлення волі, особистість характеризують такі риси характеру, як негативізм, підозрілість, депресивність, реактивна агресивність, висока дратівливість, низький рівень емоційної лабільності, низький рівень культурних та естетичних цінностей, висока спонтанна агресивність, жорстокість, низький рівень комунікабельності. Делінквенти користуються психологічними захистами інтелектуалізації, заперечення, подавлення та реактивних утворень.

Перспективи подальшого вивчення окресленої проблематики ми вбачаємо в емпіричних дослідженнях значно більшої

чисельності вибірки та розробки програм корекції делінквентної поведінки досліджуваних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мудрак І. Психологічне вивчення феномену пенітенціарної дезадаптації особистості в умовах позбавлення волі / І. Мудрак // Психологічні перспективи. – 2013. – Вип. 21. – С. 154–163.
2. Мудрак І. Психологічні особливості тривожності депривованих підлітків-колоністів : [монографія] / І. Мудрак. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2014. – 288 с.
3. Немченко С. Порушення комунікативної складової життєвої компетенції як один з чинників становлення девіантної поведінки / С. Немченко // Зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 3. – Бердянськ : БДПУ, 2004. – С. 150–154.
4. Смелзер Н.Дж. Социология : [учебник] / Н.Дж. Смелзер ; пер. с англ. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
5. Личко А. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Личко – СПб. : Речь, 2009. – 286 с.
6. Практическая психодиагностика: методики и тесты / под ред. Д. Райгородского. – Самара : Бахрах, 1999. – 668 с.